

УДК 37(09)(477.83)

РІДНА МОВА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ (ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)

Царик О.М., к. філол. н.,
доцент кафедри німецької мови

Тернопільський національний економічний університет

У статті досліджено основні аспекти проблеми навчання рідної мови як засобу розвитку культури мовлення учнів у міжвоєнний період ХХ ст. Наголошується, що ефективність формування культури мовлення особистості залежить від шляхів удосконалення змісту навчання, педагогічних технологій, дидактичних методів, прийомів, форм і засобів навчання. Зроблено висновки, що навчання рідної мови впливає на розвиток розумових здібностей дитини, вміння викладати свої думки.

Ключові слова: мовна освіта, писемне мовлення, культура мовлення, учень, школа, методи навчання.

В статье исследованы основные аспекты проблемы обучения родному языку как средству развития культуры речи учащихся в межвоенный период ХХ в. Отмечается, что эффективность формирования культуры речи личности зависит от пути совершенствования содержания обучения, педагогических технологий, дидактических методов, приемов, форм и средств обучения. Сделаны выводы, что обучение языку влияет на развитие умственных способностей ребенка, умение излагать свои мысли.

Ключевые слова: языковое образование, письменная речь, культура речи, ученик, школа, методы обучения.

Tsaryk O.M. NATIVE LANGUAGE AS A FORM OF SPEECH CULTURE OF THE INDIVIDUAL (HISTORICAL ASPECT)

The basic aspects of learning the native language as a mean of developing the speech culture of students in the interwar period of the twentieth century are analyzed in this article. The effectiveness of forming the individual speech culture depends on the ways of improving the teaching purpose, pedagogical technologies, didactic methods, forms and means of teaching. The teaching of native language influences the development of mental abilities of the child and the skills to explain their thoughts.

Key words: language education, writing, speech culture, student, school, teaching methods.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації відкритість і доступність інформаційного простору, зростання значимості особистісного чинника у функціонуванні соціально-економічних систем, особливості підготовки фахівців, які працюють в умовах полікультурного середовища, обумовлюють необхідність оновлення змісту, форм і методів освіти [2, с. 7]. Виховання мовної особистості, здатної до різностороннього спілкування, набуває усе більшого значення.

Розвиток мовлення дитини тісно пов'язаний із розвитком свідомості, пізнанням навколишнього світу, розвитком особистості в цілому. Рідна мова є засобом оволодіння знаннями, вивчення всіх навчальних дисциплін у процесі шкільної освіти. Основне завдання школи завжди полягало у підготовці дітей до життєдіяльності, виконання якого вимагає організації процесу навчання відповідно до потреб суспільства, а тому формування культури мовлення особистості потребує особливого вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Система особистісно орієнтованого виховання в Україні розгортається через мовне наповнення ідей Г. Сковороди, М. Драгоманова, С. Русової, Г. Ващенко,

В. Сухомлинського. Особливого значення поряд з інтелектуальним набувають морально-етичне, культуромовне виховання особистості, становлення молодого людини. Проблему виховання мовної особистості досліджували Г. Богін, М. Вашуленко, Л. Мацько, Л. Паламар, М. Пентиліук, Л. Скуратівський.

К. Ушинський високо оцінював роль рідної мови в духовному і моральному розвитку людини. Користуючись мовою як засобом спілкування, дитина вбирає в себе культуру покоління, пізнає навколишній світ і саму себе, засвоює норми соціальної взаємодії. Володіння культурою мовлення, вміння змістовно і логічно висловлювати свої думки є необхідними умовами формування інтелектуально і духовно розвиненої, соціально активної особистості. Саме тому в теорії К. Ушинського рідна мова є одним з основних чинників виховання та розвитку особистості [6, с. 557].

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати роль рідної мови у процесі розвитку культури мовлення особистості у міжвоєнний період ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Для з'ясування ролі рідної мови у процесі роз-

витку культури мовлення у міжвоєнний період ХХ ст. проаналізуємо кілька праць, що були опубліковані у журналі «Шлях виховання й навчання» 1932 р.

У праці С. Русової «Сучасні течії в новій педагогіці» йдеться про те, що демократизація політичних форм, широка участь народних мас у політичному житті, економічні ускладнення вимагали виховання людини, пристосованої до нових потреб. Зміна організації навчання сприяла активізації самостійної роботи учнів у школі. Знання оцінювали як міцний засіб для розвитку творчих здібностей дитини, для зміцнення індивідуальної самоактивності. Раніше навчав учитель, учні слухали. Поступово у ХІХ ст. процес навчання змінився, учні ставали дедалі активнішими та привчалися самі здобувати собі знання шляхом власних зусиль, оскільки дитина розвивається індивідуальними зусиллями та готується вносити в загальне людське життя свої знання та свої активні сили [5, с. 1].

Я. Романенко у статті «Рідна мова в народній школі» підкреслював, що основне завдання школи початку ХХ ст. полягало у навчанні читати і писати. Навчання читати і писати у світлі психологічної педагогіки, у світлі нових тоді досліджень у сфері психології загалом, психології мови та мовознавства набуло навчально-виховного значення. А школа, яка ставила собі за мету навчити читати і писати, «могла чванитися своїм завданням», а її вчитель мусив бути «високо освіченою й дуже інтелігентною людиною» [4, с. 13]. Автор зазначає, що механічний бік читання та письма не втратив свого значення і не втратить його ніколи. Читання – це слухання мови іншої людини, фізичне слухання, якщо ми читаємо вголос, або уявне слухання, коли читаємо мовчки. Письмо натомість є власним мовленням, набагато складнішим та досконалішим, аніж усне мовлення. Під час читання і письма йдеться про взаєморозуміння, спосіб передачі та сприйняття психічних процесів.

У міжвоєнний період ХХ ст. процесу читання та письма як засобу взаєморозуміння людей надавали також науково-виховного значення. Зокрема, у статті «Рідна мова в народній школі» Я. Романенко наголошує, що навчання читання й письма – це насамперед навчання рідної мови. Навчаючи в народній школі рідної мови в усній та писемній формі, дітей навчали та виховували загалом, розвивали «розум і душу». Автор підкреслює, що на взаєморозумінні людей побудована система людської духовної й матеріальної культури та суспільного життя. Звідси можна зробити висновок, що розвиток мовлення учнів впливає на формування їхньої культури.

Обсяг матеріалу, на якому відбувалось навчання рідної мови, не вирішував усіх проблем навчального процесу, значну увагу зосереджували на виборі методів занять та інтелігентності вчителя. Позаяк мова є важливим засобом освіти, вчитися мови означає ставати освіченою людиною.

У праці Адського «Навчання рідної мови» проаналізовано значення рідної мови в народних школах, на його погляд, на основі знань про рідну мову, що зміцнюються на кожному вищому році навчання, «розбудовуються інші знання з явним нахилом усебічного пізнання рідної мови, в першу чергу, а щойно в другу чергу придбання загальноосвітніх відомостей» [1, с. 17].

Для прикладу розглядається навчання в школах Чехословацької республіки, де впродовж перших трьох років навчання, окрім рідної мови, як надбудову пропонували початкове навчання. Початкове навчання охоплювало всі сфери життя народу та країни, пам'ятки, історію, природу, починаючи від рідного села, округу. Головне завдання, крім виховного аспекту, полягало у виконанні мовних вправ, спрямованих на розвиток усного та писемного мовлення, пізнання краси і багатства національного життя та культури.

Основною метою предмету «Рідна мова» перших трьох років у школі було навчання правильного, гарного читання та писання як засобу для подальшого вивчення рідної мови, а на четвертому році починалось навчання самої мови «як духовного озброєння культурної людини». Далі предмет розділяли на читання, граматику, правопис та «письменний стиль». Робота над усним мовленням тривала як приготування до писемного мовлення.

Як надбудова до предмету «Рідна мова» вивчалася наука про рідний край, що розширювала засвоєні у початковій школі відомості. У чехословацьких школах для вивчення рідної мови надавали достатню кількість годин. На першому році навчання – 14 годин, на другому і третьому разом із початковим навчанням по 15 годин, на четвертому році теж 14 годин [1, с. 18].

Подібна ситуація із навчанням рідної мови була і в школах Німеччини. В Угорщині, за Адським, навчання рідної мови проводилось ще інтенсивніше, навіть у старших класах рідна мова була «пануючим предметом». Щотижнево на п'ятому та шостому роках навчання для навчання рідної мови призначалось 8 годин, а на сьомому та восьмому – 6 годин.

У школах Галичини міжвоєнного періоду ХХ ст. ситуація із вивченням рідної мови була гіршою, аніж у сусідніх західних дер-

жавах. Мета та програми навчання рідної мови були недосконалыми, годин було недостатньо. Причина була в тому, що у вітчизняних народних школах, всупереч педагогічному досвіду, який вказував на шкідливість навчання чужих мов у народних школах, навчали другої мови. На вивчення другої мови призначалась така ж кількість годин, як і на вивчення рідної.

Методисти дотримувались думки, що не потрібно було на третьому році навчання вчити дітей географії та історії, що помилково вводило дітей у простір і час, у яких дитина такого віку ще не вмiла орієнтуватись, як і не могла зрозуміти події та культуру історичних періодів.

Проект реформи шкільництва передбачав концентрацію основної уваги на вивченні рідної мови та використання у процесі вивчення загальноосвітніх предметів на матеріалах рідною мовою.

Для розвитку розумових здібностей дитини особливо важливо розпочинати навчання рідною мовою. Основні цілі навчання рідної мови, передбачені шкільними програмами на початку ХХ ст., стосувались лише польської мови. Проте було зазначено, що для української мови цілі і програма ідентичні з польською. Вивчення рідної мови на початку ХХ ст. передбачало:

1. Розуміння мови, котрої в щоденному житті вживає освічений загаль народу.

2. Розуміння книжкової мови: а) прози популярних авторів, мови тих книжок, за допомогою котрих учень після закінчення школи буде доповняти свою освіту; б) поетичної мови популярних авторів.

3. Практичне опанування мови: вільне й поправне висловлювання в усному та писемному мовленні в щоденному житті.

4. Розбудження замилювання й вироблення здатності до читання як засобу, що розвиває розум і серце.

5. Розбудження свідомої любові до рідної мови [1, с. 19].

У праці «Навчання рідної мови» Адський пропонує свій варіант мети навчання рідної мови, зокрема розділяє на «ціль ближчу й дальшу». «Ціль ближча» для молодших класів: навчити читання, писання, говоріння та ясного розуміння думок у тексті як засобу для здобування «дальшої цілі». «Дальша ціль» полягала у пізнанні та засвоєнні всіх прикмет, усієї краси письменницької мови, всіх ділянок, у прочитанні і розумінні творів визначних письменників, а також у вмінні користуватись засвоєними знаннями у повсякденному житті [1, с. 19].

Цікавим вважаємо підхід автора до вживання дітьми діалектів, зокрема в початковій школі радили не виправляти діалектних

слів, оскільки таке передчасне виправлення діалекту могло б образити почуття пошани та любові до тих, хто вчив дитину мови, а також викликати недовір'я до вчителя. Грубі мовні помилки радили виправляти обережно, із відповідним методичним підходом. Також некоректно перебивати мовлення учня задля виправлення помилки, оскільки це може перебити процес мислення дитини, зробити її несміливою, мовчазною. Лише після закінчення варто навідними питаннями спонукати дитину до заміни помилково сказаного слова правильним.

Щодо читання автор дотримується думки, що під час навчання читати учитель повинен застосовувати метод, коли дитина вчиться читати цілі слова, а не частинки (склади чи звуки). Навчання читати за силлабічним методом сповільнювало на довгий час правильне читання, а іноді й було причиною, що діти у четвертому чи п'ятому класі погано читали. Адський зауважує, що «вчителі складають вину за такі випадки на лінивство та тумануватість, і навіть на думку їм не приходить, що більше завинила тут метода навчання, чим брак вправи в читанні, спричинений лінивством або тумануватістю. Доказом цього є те, що перед десятками літ, коли загально вживано силлабічний метод, мало хто вмів гладко читати, навіть з-поміж інтелігенції. З нерівного, негладкого, гикавого читання нема жадного хісна. Дитина не може порозуміти змісту читаного, не відчує краси мови, а через те не набере охоти до читання ні в шкільній, ні в пізнішій добі» [1, с. 20].

Не втратили і через століття своєї актуальності думки автора щодо важливості читання: шлях до дальшої цілі навчання мови – глобального пізнання всіх її прикмет, усієї краси, засад творчого росту – веде через гарне, естетичне, логічне читання. Добре читання розширює духовні горизонти, ушляхетнює серце, збагачує розум, доводить до мовного розуміння, викликає бажання запам'ятати правила та потребу знати граматику. Проте не буде великої користі від знання граматичних та правописних правил, якщо учні не здобудуть загального знання рідної мови (не навчаться гарно, логічно, душевно читати, гарно висловлювати свої думки), якщо не зрозуміють фонетичного й поетичного багатства мови.

Для розвитку мовлення пропонувалось у першому, другому та третьому класах формувати завдання для написання письмових робіт на основі запитань до опрацьованої в школі теми, проте завдання мали бути так сформульовані, щоб дитина була змушена відповідати двома, трьома і біль-

ше реченнями, пов'язаними між собою. У четвертому класі варто вже спонукати дітей до написання творів. У п'ятому та шостому класах давати почергово «теми для творчого та репродукційного стилю», у сьомому класі пропонували вже тільки «вільні теми, або дві вільні, а одну репродукційну» [1, с. 23].

Далі розглянемо, за допомогою яких мовних вправ у народних школах досягали основної мети навчання рідної мови – «свобідного і поправного висловлювання своїх думок». Ціль надзвичайно важлива, адже немає нічого важливішого, аніж навчити дитину висловлювати свої думки в правильній формі, використовуючи прийняті в літературній мові слова та звороти. На початку ХХ ст. в галицьких школах засобами досягнення цілі навчання рідної мови були мовні вправи, зокрема розмови про предмети з найближчого оточення дитини, описи малюнків, вільний переказ коротких (а згодом щораз довших) казок та оповідань, розмови про події та враження із щоденного життя, короткі прості описи предметів і звірят із найближчого оточення [3, с. 25].

Важливими були також психолого-педагогічні передумови навчання школярів у початковій школі. Діти у школі потрапляють у нове, незвичне середовище, тож необхідно створити для них довірливу, позитивну атмосферу, налаштувати на вільне висловлювання своїх думок. Тому методисти радили якомога довше вести з дітьми першого року навчання вільні розмови, давати їм завдання, що наближені до їхніх домашніх занять. Завдання вчителя керувати розмовою у процесі малювання, ліплення, клеєння, моделювання таким чином, щоб дитина мала про що говорити, поступово підводити дитину до пізнання нового. Проте кожен урок повинен був базуватись на повторенні вивченого матеріалу на попередньому уроці відповідно до поступу в розумовому розвитку дитини. У початковій школі дитину вчили спершу мислити, добирати для формулювання думки відповідні слова та вирази, лиш після такого вступного курсу можна було вчити дитину читати і писати. Позаяк розумовий розвиток дитини має пройти шляхом: «предмет – уявлення – поняття – слово», обминання такого шляху може призвести до ситуації, що дитина, «хоча механічно засвоїть собі штуку читання, за зоро-

вими з'явами слів чи речень, не буде в неї предметів чи думок, вона читатиме механічно, але не розумітиме прочитаного. Така дитина навчиться писати, але не матиме що письмом виразити» [3, с. 27].

Висновки з проведеного дослідження. У міжвоєнний період ХХ ст. грамотне та усвідомлене навчання рідної мови мало важливе значення для формування культури мовлення особистості. При цьому зважали на своєрідні і неповторні особливості мови кожної дитини, які проявляються в способі вираження думок, умінні використовувати мовні засоби. Мову вважали одночасно засобом і джерелом інтелектуального, морального, естетичного виховання, що формує дитину як особистість. Грамотна мова служить запорукою успішного навчання і розвитку дитини.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку вбачаємо в дослідженні методів формування культури писемного мовлення учнів у вітчизняних загальноосвітніх закладах у першій половині ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адський. Навчання рідної мови / Адський // Шлях виховання й навчання. Педагогічно-методичний тримісячник. Орган «Взаємної Помочі Українського Вчительства». VI-й річник. Перша книга. – Львів, 1932. – С. 17–25.
2. Вихрущ А.В. Лінгводидактика в системі економічної освіти / А.В. Вихрущ // Методика розвитку іншомовної компетентності студентів економічного профілю : [колект. монографія]. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2014. – С. 7–28.
3. Кузьмів Яр. Мовні вправи / Яр. Кузьмів // Шлях виховання й навчання. Педагогічно-методичний тримісячник. Орган «Взаємної Помочі Українського Вчительства». VI-й річник. Перша книга. – Львів, 1932. – С. 25–31.
4. Романенко Я. Рідна мова в народній школі / Я. Романенко // Шлях виховання й навчання. Педагогічно-методичний тримісячник. Орган «Взаємної Помочі Українського Вчительства». VI-й річник. Перша книга. – Львів, 1932. – С. 12–17.
5. Русова С.Ф. Сучасні течії в новій педагогіці / С.Ф. Русова // Шлях виховання й навчання. Педагогічно-методичний тримісячник. Орган «Взаємної Помочі Українського Вчительства». VI-й річник. Перша книга. – Львів, 1932. – С. 1–12.
6. Ушинский К.Д. Собрание сочинений : в 11 т. / К.Д. Ушинский. – Т. 2. – М. – Л. : АПН РСФСР, 1948–1952. – С. 557.